

Poselství Svatého otce Františka k 52. Světovému dni sdělovacích prostředků

„Pravda vás osvobodí“ (Jan 8,32)

Fake news a žurnalistika míru

K 7. neděli velikonoční 13. května 2018 na slavnost Nanebevstoupení Páně

Drahé sestry a drazí bratři,

lidská komunikace v Božím záměru je pro život ve společnosti zcela zásadní. Lidská bytost, obraz a podoba Stvořitele je schopna vyjádřit a sdílet to, co je pravdivé, dobré a krásné. Je schopna převést do slov svou zkušenost a okolní svět, umožnit chápání událostí a vzpomínky na ně. Pokud je ale člověk veden svým namyšleným egoismem, může být jeho komunikace deformována, jak to už od počátku ukazují biblické příběhy Kaina a Ábela a babylonské věže (srov. Gen 4,1-16; 11,1-9). Pozměňování pravdy je typickým příznakem takové deformace, jak na rovině individuální, tak na rovině společenské. Opačně je tomu při věrnosti Boží logice, kdy se komunikace stává místem vyjádření osobní zodpovědnosti za hledání pravdy a budování dobra. V prostředí stále rychlejší komunikace a uvnitř digitálního systému jsme dnes svědky fenoménu falešných zpráv, tak zvaných fake news. Tento fenomén nás vede k zamyšlení a byl pro mne podnětem, abych se v tomto poselství věnoval tématu pravdy, jak to opakovaně udělali i moji předchůdci, počínaje papežem Pavlem VI. (srov. Poselství 1971: „Sdělovací prostředky ve službě pravdě“). Chtěl bych tak přispět ke společnému úsilí předcházet šíření falešných zpráv a objevovat hodnotu novinářské profese i osobní zodpovědnost každého jednotlivce při sdělování pravdy.

1. Co je na falešných zprávách falešného?

Fake news jsou velkým předmětem debat a diskusí. Všeobecně se týkají dezinformací šířených on-line nebo v tradičních médiích. Tímto pojmenováním se tedy označují nepodložené informace, založené na neexistujících nebo překroucených údajích, jejichž záměrem je oklamat a dokonce zmanipulovat čtenáře. Jejich šíření může odpovídat vytýčeným záměrům, mají ovlivňovat politická rozhodnutí a přispívat k ekonomickým ziskům. Fake news vděčí za svou úspěšnost v první řadě své maskované podobě, tedy schopnosti tvářit se věrohodně. Tyto falešné, avšak věrohodně vypadající zprávy, jsou zavádějící: lehce totiž přilákají pozornost adresátů, protože vycházejí ze stereotypů a předsudků rozšířených ve společnosti, využívají snadno vyvolatelných emocí, jakými jsou úzkost, pohrdání, zlost a frustrace. Jejich šíření může využít manipulovatelnost sociálních sítí a logik, které zaručují jejich fungování: sdělení, byť zcela nepodložené, získávají takovou viditelnost, že jejich škodlivému dopadu nezabrání ani fundované vyvrácení zprávy.

Potíž objevit a vymýtit falešné zprávy spočívá v tom, že lidé diskutují často v digitálním homogenním prostředí, kam neproniknou odlišné vize a názory. Výsledkem této logiky dezinformace je, že namísto zdravé konfrontace s jinými zdroji, která by pozitivním způsobem mohla zpochybnit předsudky a otevřít konstruktivní dialog, riskujeme, že se

staneme nedobrovolnými aktéry šíření nepodložených a zaujatých názorů. Na dezinformaci je dramatické to, že druhého diskredituje, zobrazuje ho jako nepřítele a vede k démonizaci, která může podněcovat konflikty. Falešné zprávy tak odhalují přítomnost netolerantních a hypersenzitivních postojů a jediným výsledkem je hrozba šíření arogance a nenávisti. Právě k tomu v konečném důsledku vede nepravda.

2. Jak je můžeme rozpoznat?

Nikdo z nás se nemůže zbavovat odpovědnosti, kterou je těmto falešným zprávám bránit. Není to snadný úkol: dezinformace mnohdy staví na různorodých, záměrně vágních a nenápadně zavádějících sděleních, mnohdy za použití rafinovaných mechanismů. Záslužné jsou proto výchovné iniciativy, které učí, jak číst a hodnotit komunikační kontext, jak nebýt nevědomým šířitelem dezinformací, nýbrž aktérem v jejich odhalení. Taktéž záslužné jsou ústavně právní iniciativy zaměřené na vytváření nařízení, která budou tomuto fenoménu bránit. Dále jsou to iniciativy mediálních a technologických společností, které se snaží definovat nová kritéria pro ověření osobní identity, jež se skrývá za miliony digitálních profilů.

Prevence a identifikace mechanismů dezinformace vyžaduje také řádné a pozorné rozlišování. Je totiž třeba odmaskovat tak zvanou „logiku hada“, která je schopna se vždy zamaskovat a uštknout. Jde o strategii, kterou používá „nejzchytralejší had“, o kterém hovoří Kniha Genesis. Ten se v počátcích lidstva stal tvůrcem první „fake news“ (srov. Gen 3,1-15), která měla za tragický následek hřích, jenž se konkretizoval v první bratrovraždě (srov. Gen 4) a v nesčetných formách zla proti Bohu, bližnímu, společnosti a tvorstvu. Strategie tohoto obratného „otce lži“ (Jan 8,44) je právě mimeze, plíživé a nebezpečné svádění, které si razí cestu do lidského srdce skrze falešnou a lákavou argumentaci. V příběhu prvotního hříchu se pokušitel blíží k ženě a předstírá, že je jejím přítelem, že mu jde o její dobro. Svá slova začíná tvrzením, které je pravdivé jen zčásti: „Jakže, Bůh vám zakázal jíst ze všech stromů v zahradě?“ (Gen 3,1) To, co Bůh řekl Adamovi, ve skutečnosti nebylo nejíst ze všech stromů, ale z jediného stromu: „Ze stromu poznání dobra a zla nebudeš jíst“ (srov. Gen 2,17). Žena to v odpovědi vysvětluje hadovi, ale nechá se nalákat na jeho provokování: „Jen o plodech ze stromu, který je uprostřed zahrady, Bůh řekl: ‚Nejezte z něho, ani se ho nedotkněte, abyste nezemřeli‘“ (Gen 3,3). Tato odpověď má nádech legalismu a pesimismu: žena uvěřila falešníkovi, nechala se získat jeho podáním skutečnosti, nechala se svést. Nejprve věnuje pozornost hadovu ujištění: „Nikoli, nepropadnete smrti“ (verš 4). Potom pokušitelova dekonstrukce nabývá věrohodného vzhledu: „Bůh však ví, že v den, kdy z něho pojíte, otevrou se vám oči a budete jako Bůh znát dobré i zlé“ (verš 5). Nakonec žena diskredituje otcovské doporučení Boha, doporučení obrácené k dobru, aby následovala vábný svod nepřítele: „Žena viděla, že je to strom s plody dobrými k jídlu, lákavý pro oči, strom slibující vševědoucnost. Vzala tedy z jeho plodů a jedla, dala také svému muži, který byl s ní, a on též jedl“ (verš 6). Tato biblická epizoda odhaluje zásadní fakt našich sdělení: žádná dezinformace není neškodná; naopak, důvěra v to, co je falešné, přináší zhoubné důsledky. I jemné překroucení pravdy může mít nebezpečný dopad.

Ve hře je totiž otázka naší dychtivosti. Falešné zprávy jsou často jako virus, rychle se šíří a těžko se zastavují. Není to z důvodu sdílení, které charakterizuje sociální sítě, ale spíše

pro jejich působení na naši nenasytnou dychtivost, která se v nás snadno probudí. Samy ekonomické a oportunistické motivace k dezinformování mají svůj kořen v touze po moci, majetku a požitku. Tím se nakonec stáváme obětí mnohem tragičtějšího podvodu, než jsou jeho jednotlivé projevy: stáváme se obětí zla, které jde od jedné nepravdy k druhé, aby nás okradlo o svobodu srdce. Vychovávat k pravdě proto znamená vychovávat k rozlišování, k vyhodnocování a zvažování přání a inklinací v našem nitru, abychom nakonec nezůstali bez čehokoli dobrého, protože jsme se nechali nachytat každým pokušením.

3. „Pravda vás osvobodí“ (Jan 8,32)

Pokud je člověk neustále zaplavován klamavými řečmi, jeho nitro se nakonec zakalí. V tomto kontextu jsou významná slova F. M. Dostojevského: „Nelžete hlavně sám sobě. Kdo sám sobě lže a poslouchá vlastní lež, dochází k tomu, že už žádnou pravdu ani v sobě, ani kolem sebe nerozeznává, a tím upadá do neúcty k sobě i jiným. Nemá-li však k nikomu úctu, přestává milovat, a aby se bez lásky zaměstnal a pobavil, oddává se vášním a hrubým požitkům, až klesá ve svých neřestech do úplné zvířecosti. To všechno pochází z neustálé lži jak jiným, tak sobě“ (Bratři Karamazovi II, 2, nakl. Leda 2009).

Jak se tedy bránit? Nejradikálnějším lékem na virus nepravdivosti je nechat se očistit pravdou. V křesťanském pojetí pravda není jen mentální záležitostí, která posuzuje situace, aby je označila za pravdivé, či nepravdivé. Pravda neznamená jen vynášet na světlo zahalené věci, „zjevit pravdu“, jak bychom si mysleli na základě starého řeckého termínu – aletheia (z a-lethès „ne-ukrytý“). Pravda má spojitost s vnitřním životem. V Bibli nabývá významu podpory, solidnosti, důvěry, jak to napovídá slovní kořen aman, ze kterého je odvozeno liturgické Amen. Pravda je to, o co se můžeme opřít, abychom nespadli. Ve vztahovém smyslu, jediný, kdo je skutečně věrohodný a zaslouží si důvěru, s kým můžeme počítat, neboli jediný „pravdivý“, je živý Bůh. Ježíšovo tvrzení zní: „Já jsem pravda“ (Jan 14,6). Člověk tedy objevuje a znovu objevuje pravdu, pokud ji zakouší v sobě samém jako věrnost a věrohodnost toho, kdo ho miluje: Jen to člověka osvobodí: „Pravda vás osvobodí“ (Jan 8,32).

Osvobození se od nepravdivosti a hledání vztahu: ani jedno nemůže chybět, aby naše slova a naše činy byly pravdivé, autentické a věrohodné. Abychom rozlišili pravdu, je třeba zhodnotit, co vede ke sdílení a šíření dobra, a co naopak směřuje k izolaci, k rozdělení a kontrapozici. Pravdu doopravdy nezískáme, pokud přichází jako něco vnějšího a neosobního; pravda naopak pramení ze svobodných vztahů mezi lidmi, ze vzájemného naslouchání. Pravdu, ostatně, nepřestaneme hledat nikdy, protože vždy se může vloudit něco falešného i do sdělování pravdivých skutečností. Jestliže neomylnou argumentaci, vycházející z nepopíratelných faktů, použijeme k tomu, abychom druhého zranili a diskreditovali v očích ostatních, pak jakkoli se to zdá spravedlivé, pravda v ní nepřebývá. Pravdu od výroku můžeme rozpoznat po ovoci: jestli vyvolá polemiku, podnítlí rozdělení, rozšíří rezignaci, anebo zda vede k vědomé a zralé reflexi, ke konstruktivnímu dialogu, k přínosné činnosti.

4. Mír je pravdivou zprávou

Nejlepším lékem na nepravdu nejsou strategie, ale lidé: lidé, kteří nejsou ovládnáni dychtivostí, jsou připraveni naslouchat, a skrze úsilí o upřímný dialog staví do popředí pravdu. Lidé, kteří, přitahováni dobrem, se stávají ve své komunikaci zodpovědnými. Pokud východiskem ze šíření dezinformací je zodpovědnost, pak obzvláště zapojen je ten, kdo je profesně veden k tomu, aby informoval odpovědně, tedy novinář, který je strážcem zpráv. Novinář v současném světě nevykonává pouze svou práci, ale má skutečné a opravdové poslání. Má za úkol v záplavě zpráv a ve víru senzací připomínat, že středem zprávy není rychlost jejího šíření a její dopad na posluchače, nýbrž člověk. Informovat znamená formovat, vstupovat do života lidí. Proto preciznost pramenů a ochrana komunikace jsou skutečnými procesy rozvoje dobra, přinášejí důvěru a otevírají cesty společenství a míru.

Vyzývám proto k rozvoji žurnalistiky míru. Nemyslím tím žurnalistiku idealizující, která by popírala existenci závažných problémů a používala nasládlá slova. Naopak, mám na mysli žurnalistiku bez přetvářky, nepřátelskou vůči nepravdám, vůči levným sloganům a bombastickým projevům: žurnalistiku, která jde od člověka k člověku a sebe chápe jako službu všem lidem – zvláště těch, jejichž hlas nemůže být slyšet – a těch je nejvíce – žurnalistiku, která neopomíjí informace, ale usiluje o zkoumání skutečných příčin konfliktů, umožňuje pochopení konfliktů v jejich zárodku, snaží se o jejich překonávání zahájením mírových procesů, žurnalistiku, která usiluje o jiná řešení než hlučné eskalace a slovní útoky. Inspirováni jednou františkánskou modlitbou bychom se proto mohli obrátit na ztělesněnou Pravdu takto:

- Pane, učiň nás nástrojem svého pokoje.
- Ať dokážeme rozpoznávat zlo, které se vkrádá do komunikace, která nevytváří společenství.
- Ať jsme schopni odstranit jedovatost ze svého posuzování.
- Pomoz nám hovořit o druhých jako o svých bratřích a sestřích.
- Ty, jenž jsi věrný a důvěryhodný, dej, ať jsou naše slova semínky dobra pro tento svět:
- kde je hluk, ať se cvičíme v naslouchání,
- kde je zmatek, ať vzbuzujeme soulad,
- kde je nejednoznačnost, ať přinášíme srozumitelnost,
- kde je vylučování, ať přinášíme sdílení,
- kde je senzacechtivost, ať užíváme střízlivost,
- kde je povrchnost, ať klademe opravdové otázky,
- kde jsou předsudky, ať vzbuzujeme důvěru,
- kde je agresivita, ať přinášíme úctu,
- kde je faleš, ať přinášíme pravdu.
- Amen.

Vatikán 24. Ledna 2018, v den památky sv. Františka Saleského

(Zdroj: Tiskové středisko Svatého stolce)